

Лазар ТОМАНОВИЋ

МАЛО О ПРАВОПИСУ*

(Писмо уреднику).

Драги пријатељу!

У мојијема утисцима *На повратку з Бранкове свечаности*, што су у *Црногорки* печатани, има правописнијех погрешака, које ћеш ми допустити, да исправим. Ја сам ове утиске писао по еуфонији, која влада на овијем нашијем странама. Тако сам ја предлог с претварао пред ријечима, што почињу словима **б** и **д**, у **з**, а што почињу словима **њ**, **љ**, **ђ** и **ћ**, у **ш**, н. п. : з дрвета, з брда, з Богом, **ш** њиве, **ш** људма, **ш** ђететом, **ш** ћерком. Даље ја претварам **ј** пред зубнијема **д** и **т** у **ђ** и **ћ**, тако мјесто *дјевојка*, *гдје*, *видјети*, *летјети*, тјешити ја пишем: *ђевојка*, *ђе*, *виђети*, *леђети*, *ћешити*. Најпослије ја пишем *ијутра*, *ијеме*, *ијекира* мјесто *сјутра*, *сјеме*, *сјекира*. А ти ни прво, ни друго, ни треће не трпиш, те си ме се исправљао према правилима еуфоније већином усвојенијем, али не свуда, јер ти се *ђе-ђе* поткрала која моја погрешка. Тако се догодило да су моји чланци изашли печатани ни по већином владајућијем правилима еуфоније, ни по еуфонији која влада колика је Херцеговина и Црнагора са њиховијем приморјем, по којој би ја шћио писати.

Као да те слушам, ти ми само напомињеш Даничића, да ме покориш. На што се усуђујем шљедеће двије примједбе учинити. Прије свега ја мислим, да се покојни Даничић доље међу нама које доба бавио и уживао сладости нашега изговора, да га ћаше и он потпуно у књици усвојити, ако не ради дошљедности према правилу већ коначно усвојеном како изговараш тако пиши а оно **ш** љепоте саме овога изговора. Друго; ти знаш како су Хрвати противни и самој Даничићевој, рецимо *умјереној* еуфонији: па зар није могуће претпоставити, да и Даничић ћаше усвојити *потпуну* еуфонију, да није било ове противности? Зар није могуће претпоставити, да је Даничић постепено шћио увести еуфонију?

* Филолошка расправа између Лазара Томановића и Јована Павловића објављена је први пут у *Црногорки* 1884. године. Прва два текста изашла су у броју 37 (25.10.1884), а трећи текст којим је закључена полемика изашао је у броју 39 (8.11.1884). – Текстове је приредио и структури часописа прилагодио Никола Поповић.

На сваки начин наш Будмани, који данас замјењује Даничића, у својој *Grammatica della lingua serbo-croata* (Vienna, 1867) вели (ст. 10) да се може рећи: **с** њим и **ш** њим, **из** њега и **иж** њега и. т. д. По томе дакле и **з** Богом, **з** брда, **з** дрвета, и. т. д. тијем прије што се тако не само изговара него се друкчије и може изговорити.

Даље, факт је, да Херцеговина и Црна Гора са њиховијем приморјем слова зубна **т** и **д** испред **ј** претварају у **ћ** и **ђ**. Па зашто ми бар не бисмо тако и писали, кад се једном јужнијем нарјечјем служимо?

Најпослије ево ме на једно питање, које је поп Миљан назад њеколико година био потакао у „Словинцу“. На име он је шћио свратити пажњу нашијех учењака на глас, што се у Херцеговини, а чини ми се и у Црној Гори, одиста пак по њезином приморју чује, а за који глас у азбуци нашој нема знака. То је онај глас између **ш** и **с**, у ријечима *ијеме*, *ијекира*, *ијутра* и сличнијема, на што је био сврнуо своју пажњу још прије г. Миљана г. Будмани у споменутој својој граматичи, успоредивши овај глас с пољскијем **ś** (ст. 15). У оскудици дакле потребитог знака ја узимљем **шј**, јер ова **ј** омекшава **ш** тер ми се чини, да се овако најбоље може приближити гласу између **ш** и **с** бар у ћирици, пошто би се у латиници могло коначно присвојити **ś**.

Као што видиш, ови се моји назори оснивају на нашем изговору и на оном правилу: како изговараш тако пиши. Ако ми ове моје назоре можеш довољнијем разлосима промијенити, ја бих ти зафалан остао. У противном случају предложио бих ти, да усвојиш потпуну еуфонију у *Црногорки*. То би ако ништа изазвало пажњу нашијех језикословаца, тер би се и ово питање коначно рјешило, што вапије наш правопис. Ако бисмо се морали повратити у шљед тог рјешења на умјерену еуфонију, мала штета, но да смо већи ауторитети у овој струци.

Још њешто, кад смо на овом пољу. Мало по мало од *Улциња*, *Улћина*, као да ће остати у нашој књизи коначно *Уцињ*. Зато ми је дужност примјетити, да овако народ не изговара. Познато ти је да је наше приморје од памтивјека у свагдашњем додиру са овијем градом срством мора, по ком му бродовље непрестано наша пристаништа полазе. И по цијелом нашем приморју не говори се *Уцињ* него *Оцињ*. Што више чује се и пословица често као *Оцињани* у датијем случајевима. Зато би требало и писати *Оцињ* а не *Уцињ*.

Брацкијем поздравом

С Приморја. 12.—10.—84.

Јован ПАВЛОВИЋ

ОДГОВОР

Не могу се, драги пријатељу, сложити с тобом.

Што се тиче самога твога чланка *На повратку з Бранкове светковине*, ја сам хтио, да он изиђе по овоме правопису, којим си га ти написао – премда се с њим никако не слажем – но у штампарији при слагању и послје при коректури учињене су, против моје воље, измјене, о којијема ми пишеш, те је доиста изишло њешто поправљено, а њешто је опет задржано по твом правопису.

То ћеш ми опростити, а сада на ствар.

По данашњем нашем правопису еуфонија се простире само на ријечи за себе, на гласове у појединим ријечима, а не на више ријечи међу собом, на читаве реченице. Тако пишу наши најбољи филолози почињући од Даничића па на ниже. У њих се угледам и ја.

Ти би сад хтио, да еуфонији дадеш толику снагу, да се по њој мијењају, разумије се према нашијем законима о гласовима, читаве ријечи међу собом.

Да би видио, куд би те то одвело, ја ћу ти навести неколико примјера, претпостављајући да ти хоћеш ту еуфонију консеквентно да изводиш.

Ти велиш, да по твојој еуфонији треба писати: **з** дрвета, **з** брда и т. д. и да треба писати **ш** њиве, **ш** људма, **ш** ђететом (у овом потоњем случају гријешиш против своје сопствене еуфоније, јер по твојој еуфонији не смије се писати **ш** ђететом него **ж** ђететом, почем се **ш** пред **ђ** претвара у **ж**.).

Добро, то је тако!

Али онда треба да будеш дошљедан, па да то правило спроводиш у сваком случају, гдје би се оно морало спровести по законима о гласовима у нашем језику. Тако н. пр. ти би морао писати: *Бок ти помогао* (мјесто: *Бог ти помогао*), јер се јасно **г** пред муклим **т** мора претворити у **к**. Ти би морао писати: *Вуг дође* (м. *Вук дође*), *Срп коња јаше* (м. *Срб коња јаше*), *то пуче* (м. *топ пуче*), *кнес право мјеро мјери* (м. *кнез правом мјером мјери*), *нош твок покдојнок пријатеља* (м. *нож твог покојног пријатеља*), *обруц буре држи* (м. *обруч буре држи*) и т. д.

Тако би се морало писати по твојој еуфонији, а видиш куд би нас то одвело. Шта би било од нашега језика, кад би се тако почело писати? Ко би могао разабрати при том правопису, шта се хоће да каже? Ја сам ти само ово неколико примјера навео, колико сам се могао сјетити у онај мах, кад ово писах; а било би још и других, на којијема би се још боље могло видјети, до каквих би се апсурдности дошло, кад би се тако почело писати.

Из тијех разлога, видиш, ја не могу прихватити твога правописа, а добро би учинио и ти сâм да га напустиш. Узгред ћу ти напоменути још и то, да наши најбољи филолози не изводе у свему еуфоније ни у самим појединим ријечма. Тако н. пр. они не пишу: *љутски* (ни *љуцки*) него *људски*, не пишу: *хрвацки* него *хрватски*. И ја тако пишем, премда за то немам другога разлога него оно што наши филолози кажу: да су **т** и **с** гласови у српском језику нерадо другују, који се не трпе, па за то се **д** пред **с**, противно правилу, оставља непретворено.

Тебе пак (и многе друге наше писце, нарочито млађе) видим гдје пишете: *хрвацки*, *љуцки*, *грацки*; но још вас нијесам видео да пишете: *оцлужити* (м. *одслужити*), *нацкакивати* (м. *надскакивати*), *оцуда* (м. *одсуда*), *оцтојање* (м. *одстојање*) и т. д.

Што се тиче промјене слова **д** и **т** у **ђ** и **ћ**, кад су пред **ј**, томе ја не замијерам, премда се држим Даничића, који је **д** и **т** пред **ј** задржао у ријечима, које ти наводиш. Он је писао: *видјети*, *дјевојка* и т. д. не за то што се међу Хрватима налазио (он је писао тако још прије него што се настанио у Хрватској) нити за то што не би знао како се она овијема странама говори, него због тога, што је имао за то јаким филолошких разлога.

Него и ако не налазим погрјешке у претварању поменутијех слова у **ћ** и **ђ**, не може се ни теби ни другијема допустити без замјерке што пишете *ићуио* (м. *хтио*). Ако је по вашем претварању добар неодређени начин *ићети*, не може бити добар глаголски придјев *ићуио*, јер се овдје **је** (од *хотјео* или *хтјео*) већ претворило пред самогласним **о** у **и**, па се не може онда још један пут претварати са **т** у **ћ**. По истим законима не може се писати од виђети (по вашој еуфонији): *вићуио* (него: *видио*), ни од стиђети се: *стићуио се* (него: *стидио се*) и т. д. Ни ви сами не пишете: *вићуио*, *врћуио* (м. *вртио*), *лећуио* (м. *летио*), *полућуио* (м. *полудио*), *хићуио* (м. *хитио*) и т. д., а овамо пишете: **ићуио**. Пазите, за Бога!

Што се тиче писања ријечи: *ијутра*, *ијеме*, *ијекира* и т. д., то је са свијем погрјешно, јер по правилу ваља писати: или *сјутра*, *сјеме*, *сјекира* (тако пише Даничић и сви други за њим, па и ја) или *шутра*, *шеме*, *шекира*, а никако *ијутра*, *ијеме*, *ијекира*, јер би то било против сваког правила. Дакле или непретварање или претварање. Ако ћемо усвојити непретварање, онда остаје: *сјутра*, *сјеме*, *сјекира*, што је доиста лако и изговорити без претварања. А ако усвојимо претварање, правило гласи, да **ј** мора погинути без трага, претворивши **с** у **ш**, и онда **ј** не може опет на ново искрснути, па да буде: *ијутра*, *ијеме*, *ијекира*, него би морало бити: *шутра*, *шеме*, *шекира*.

Знам лијепо, да се те ријечи на овијем странама изговарају онако као што ти велиш, премда не свукуд једнако, јер док се оно **и** код вас

у Приморју изговара мекше (ваљда упливом талијанштине) као оно пољско *с* с рогом одозго, код нас овамо изговара се оштрије и ближе је самоме гласу *ш*. Е ма то су провинцијализми, који треба да су познати филолозима, јер им могу служити као материја за њихове студије, али се не могу узети за опште правило језика. Ако би се почело писати онако како се провинцијално говори на овој или оној страни нашега народа, онда бисмо од јединства својега језика отишли још даље него што смо данас су три дијалекта, јер би нам се језик раскоматао на десетак дијалеката, кад бисмо провинцијализме унијели у писаћи језик. Чуо сам ја овдје гдје се говори и: *дођок* (м. *дођох*), *нађог* (м. *нађох*), или: *добријах* (м. *добријех*), *лијепијах* (м. *лијепијех*), *грође* (м. *грожђе*), *јабукех* (скоро више *е* него *а*, м. *јабука*, ген. пл.), *крушакех* (м. *крушака*, ген. пл.), *жнам* (м. *знам*) и т. д. Али ваљда ником не ће пасти на ум да од тога начини правило за наш језик. Исто тако не може се од тога, што у Приморју и Црној Гори изговарају *ијутра*, *ијеме*, *ијекира*, начинити правило за вас језик.

Што се тиче *Уциња*, и мени се чини да ти имаш право. Кад народ каже *Оцињ* (или можда *Оциње*), а никаквог филолошког разлога не може бити против тога, онда је право да се и пише *Оцињ* (или *Оциње*). Ето то је мој одговор на твоје примједбе, драги пријатељу!

И ако се у многоме не слажем с тобом, хвала ти ипак, што си ту ствар потакао. Ми нијесмо стручни филолози, ни ја ни ти, премда сам ја (допусти ми мало сујете!) написао или боље рећи извео по Даничићу неку *Малу Српску Граматику*, с којом наравно нијесам барут пронашао. Али ту су наши филолози, па нек нам они суде. Ја ћу се њиховом суду покорити.

Познајући се с покојнијем Даничићем још из ђачког доба (био сам њеко вријеме његов ђак), ја сам му више пута, а нарочито од како пишем јужнијем дијалектом, досађивао питањима о овоме или ономе што ми се није свидјело или у чем нијесам био на чисто, и он ми је (хвала му и с ону страну гроба!) вазда најтачније и најсавјесније одговарао, као што је у свему био сушта савјесност и тачност. Имам и сад неколика његова писма из Загреба, и по њима се владам и управљам у својој књижевној радњи што се тиче језика и правописа, често и не питајући за разлоге, по ономе: *jugo in verba magistri*, јер ми лаици често нијесмо ни у стању да пратимо филологе у њиховим стручним испитивањима до најмањих ситница, него морамо да узмемо за готов новац резултате, до којих они доспију.

Ја тако радим. А ако наши новији филолози докуче што новије и боље од онога што је Даничић нашао, ја ћу им се поклонити.

Теби братски поздрав и од Бога здравље.

Цетиње, 24. Октобра 1884.

Лазар ТОМАНОВИЋ

МАЛО О ПРАВОПИСУ
(II. Писмо уреднику).

Драги пријатељу!

Одма да ти искрено кажем, да ме твоји разлози не могу склонити на *умјерену* еуфонију. Главна је разлика између нас, што бих ја шћио примјењивати законе о претварању гласова у нашем језику и на гласове између двије ријечи у *опредијељеном случају*, а ти то не допушташ, него само у *појединијем* ријечима. Ја ћу покушати да измирим ова два различна правила.

Ко пише **з** брда, **ш** њиве, **ж** ђететом (лијепо ли ме ти овђе улови!), не слиједи да мора примјењивати овај закон и на гласове између које му драго друге двије ријечи, што су једна до друге, јер се овај закон не примјењује између двије ријечи, које свака свој нагласак једна поред друге задржава. За то се и не изговара: *нош твог покојног пријатеља* него: *нож твог покојног пријатеља*. Ће се пак двије ријечи слију тако у једну рецимо *материјалну* ријеч, да обје немају него један нагласак, ту долази претварање гласова и између двије ријечи, као н. пр. *прѣт-подне*, *пѣт-поље*. Оваквијех примјера спајања двије ријечи нагласком ми имамо много и то већином између предлога и именице, као: *нѧ-брдо*, *нѧ-сунце*, *у"-гору*, *у"-море*, и т. д.; али се се ово спајање вазда не збива, јер се не изговара: *нѧ-коња*, *нѧ-њиви*, него са свијем засебно: *на коња*, *на њиви*, и за то се не изговара ни *пѣт-коња*, *иж-њиве*, него: *под коња*, *из њиве*, јер нагласак остаје и исти на ове именице. Дакле ни ја не претварам гласове између двије ријечи, која свака свој нагласак једна поред друге задржавају, него између онијех, што се у једну слијевају. Ето како се ми ипак слажемо. Али ми не питај ништа о закону овога нагласка: ту су позвани наши филолози, који ће и остале разлике између нас изравнати, само сам шћио примијетити, да ово претварање гласова између двије ријечи зависи од нагласка.

У осталом свако правило има своје изнимке, па ће отуда бити и у нашој еуфонији недошљедности, али то није довољан разлог, да само правило напустимо. Како је дошло *шћио* м. *хтио* не бих ти знао рећи; али наш *видио*, *стидио*, *летио* позајмљујемо од облика: *видити*, *стидити*, *летити*. Што пишемо *љуџки*, *хрваџки*, мислим да оно **к** тражи да се претвори **дс** и **тс** у **џ**, а у ријечима: *осуда*, *остојање*, *ослужити*, и т. д., **д** ишчежава испред **с**, зато и не пишемо: *оџуда*, *оџтојање*, *оџлужити*.

Надом да ће нас у брзо који стручњак коначно измирити прекидам овај наш пријатељски разговор остајући вазда твој искрени пријатељ и поштоватељ.

С Приморја, 28.—10.—84